

"Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu 1989-cu il 22 fevral tarixində Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 99 Nəli qərarı ilə yaradılmışdır. Nazirlər Sovetinin qərarı ilə qoruğa 3613 hektar ərazi ayrılmışdır. "Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu zəngin tarixi memarlıq və arxeoloji abidələr diyarı kimi ən qədim daş dövrünün yadigarı olan "Avey" dağının adı ilə adlandırılıb.

Qoruğun ərazisində olan: arxeoloji və memarlıq abidələri, daşınan və daşınmaz tarixi və mədəniyyət abidələri qoruğun əsas mülkiyyəti hesab olunur. Bu ərazilərdə yüzlərlə qədim paleolit, mezolit, neolit, eneolit, orta əsr dövrlərinin və sonrakı tarixi əsrlərin mədəniyyət abidələri mövcuddur.

Bu abidələrdən biri də "Avey" Dövlət Tarix Mədəniyyət qoruğunun "Damcılı" filialı ərazisinə daxil olan Alban məbədi-
dir.

yanında "T" formalı sütun olan tağ formalı absida yerləşir. Bu cür sütunlar ara qapının cənuba, iri otağın içinə baxan üzünün və cənuba açılan giriş qapısının hər iki yanında da vardır. Binarın bərpası zamanı düzəldilmiş sütunlar (qapının yanlarındakı) kobudluğu ilə digərlərindən seçilir.

Qafqaz Albaniyasının memarlıq tarixində tağlar olduqca mühüm rol oynayır. Onlar əsas daşıyıcı konstruksiyalardan biri və eyni zamanda dekorun mühüm elementidir. Tağların quruluşu bütün orta əsr dövründə dəyişməz qalmır, onlardan bəzilərdən inkişafın yalnız müəyyən mərhələsində istifadə edilir.

Otağın tavanı gümbəzvaridir. Oradakı dairəvi dəşik örtükləri silindirvari barabanla tamamlanır. Üstü alçaq, konusvari düzəldilmiş barabanın hündürlüyü 2m, diametri 2m-dir. Barabanın konusvari örtüklə birləşən yuxarı hissəsini qoşa, paralel, qabarıq kəmərlər əhatə et-

mil Nəcəfov və Tarix üzrə fəlsəfə doktoru dosent Vəqif Əsədov, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Mansur Mansurov tərəfindən aparılmışdır. Tədqiqatlar sayəsində məbəd ətrafında dəfn adətlərinə, məbədin tikinti üslubuna və dövrünə aydınlıq gətirmək mümkün olmuşdur. Bu ərazidə aparılan arxeoloji elmi tədqiqatlar xristianlıq dini abidələrinin tədqiqi baxımından çox vacib elmi əhəmiyyət daşıyır və Alban məbədinin təbliğinə çox böyük imkan yaratmışdır. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, məbədin həyətinin qazıntısı, xristian dəfnlərinin aşkara çıxarılması müəyyən elmi yanaşmalara səbəb olan müxtəlif məzmunlu və formalı artefaktların əldə edilməsi abidənin təbliği üçün mühüm elmi nailiyyətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ermənilər daim alban məbədlərini və onlara aid maddi-mədəni nümunələri öz adlarına çıxarmağa çalışıblar. Lakin, Azərbaycan döv-

ALBAN MEMARLIĞININ İNCİLƏRİNDƏN BİRİ QAZAX ALBAN MƏBƏDİ

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə təşkil edilmiş arxeoloji ekspedisiyalar zamanı alban mədəniyyətinin incəliklərini özündə əks etdirən külli miqdarda maddi-mədəniyyət nümunələri, məbədlər və digər abidələr aşkar edilmişdir. Bu abidələr içərisində "Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun ərazisindəki aşağıdakı abidələri misal çəkmək olar: V-VII əsrlərdə Yuxarı Əskipara kəndində inşa olunmuş Alban məbədi, VII əsrə aid Daş Salahlı kəndindəki Alban məbədi, IV-V əsrlərə aid Koroğlu məbədi, Alban bütperəst məbədi və s. abidələri göstərmək olar.

Belə Alban məbədlərindən biri Azərbaycanın Qərb qapısı sayılan Qazax rayonunun Daş Salahlı kəndində Avey dağının cənub zirvəsinin ən uca nöqtəsində- dəniz səviyyəsindən 922 metr hündürlükdə, dağ ətəyindən isə 420 metr yüksəklikdə yerləşir. V-VII əsrlərə aid edilir.

Məbəd Avey dağının ən yüksək nöqtəsində olması da onun xristianlıqdan çox-çox əvvəl tikildiyini söyləməyə əsas verir. Çünki, Alban məbədləri dağların ən yüksək zirvəsində tikilirdi. Tədqiqatçıların fikrinə əsasən Avey xristian məbədi elə qədimdə Avey dağının zirvəsində olmuş "Ay məbədi"nin yerində tikilmişdir.

Məbəd kompleksi iki tikilidən - birincisi şimal-cənub istiqamətində yerləşən düzbucaq formalı böyük əsas tikili və ikinci kiçik yardımçı tikilidən ibarətdir. Əsas tikili iki pilləli özül üzərində, qədim ay məbədinin üzərində tikilmişdir. Daha doğrusu, bütperəst məbədi xristianlığın qəbulu ilə dövrün dini tələblərinə uyğun olaraq sökülüb, onun yerində xristian məbədi inşa edilmişdir. Məbədin şimal-şərq tərəfində qədim tikiliyə aid altı cərgə hörgü daşının saxlanması da deyilən fikirləri təsdiq edir. Çaxmaqlaşmış əhəng daşından olan həmin hissə sonrakı tikilmiş binanın hörgü daşlarından fərqlənir.

Tikilinin qədim divarları arası xırda daş parçaları və palçıqla doldurularaq hər iki üzündə iri daşlarla hörülmüşdür. Birinci iri otağın şərq divarının hər iki

mişdir. Barabanda bir-birindən müəyyən məsafədə yerləşən 4 ədəd uzunsov, kiçik pəncərə açılmışdır. Baraban və konusvari örtüyün üstünə nazik daş piltələr düzülmüşdür. Otağın şərq divarında bir dar pəncərə açılmışdır. Qərb divarında qədimdə pəncərənin olub-olmadığını deməkdə mütəxəssislər çətinlik çəkir. Lakin, məbədin son bərpası zamanı bu divarda həm çöldə və həm də daxilə formasına görə qarşı divardakı pəncərədən tam fərqlənən yeni pəncərə açılmışdır. Ümumiyyətlə, aparılan müşahidələrə əsasən məbədin ayrı-ayrı vaxtlarda üç dəfə bərpa olunduğunu müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Bu bərpa izləri tikilinin qərb divarının cənub hissəsində və cənub divarının müəyyən hissəsində qapı ətrafında qabarıq nəzərə çarpır.

Avey məbədinin həyətinə XIX əsrin 70-80-ci illərində qəbirilər aşkar edilmişdir. Qəbirilərin sinə daşları albanlara xas olan üslubda naxışlanmışdır. Daşlarının birinin üstündə emblem kimi albanlara məxsus lotos gülü və onun yuxarı hissəsində küncələrində günəş simvolu olaraq içərisi 8 hissəyə ayrılmış rozetka qazılmışdır.

Alban məbədində aparılan arxeoloji tədqiqat işlərinin davamı 2023-cü ilin sonu 2024-cü ilin əvvəllərində AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçiləri - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Şa-

lətinin beynəlxalq ictimaiyyəti də cəlb etməklə həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində ermənilərin alban tarixini saxtalaşdırmaq cəhdlərinin qarşısı alınıb. Aparılan işlərin nəticəsidir ki, artıq dünya ictimaiyyəti alban məbədlərinin məhz alban xristianlığına məxsus olması barədə kifayət qədər məlumatlıdır.

Azərbaycan Albaniyasının həm sərhədləri daxilində, həm də ondan kənarda inşa edilmiş xristian abidələrinin kompleks analizi sübut edir ki, regionun xristian dövlətlərinin bu abidələrə varislik iddialarının heç bir elmi əsası yoxdur. İslam dini Azərbaycan Albaniyasında yayılmamışdan əvvəl burada xristianlıq aparıcı dövlət dini olmuş, mövcud olduğu müddətdə çoxsaylı maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri yaratmışdır. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Albaniyaya məxsus kilsələr Cənubi Qafqazda inşa edilən digər xristian abidələrindən müəyyən şəkildə fərqlənmişdir. Bu fərq abidələrin memarlıq plan quruluşlarında və s.də özünü büruzə vermişdir.

Avey dağında aparılan elmi tədqiqatlar əsasında sübut edilmişdir ki, bu məbəd qədim Alban torpağına, xristian alban əhalisinə xidmət etmiş abidədir. Hər zaman olduğu kimi xristianlıq dövründə də Alban kəndlərinin sakinləri yalnız xristian albanlardan, müsəlmanlığın qəbulundan sonra isə müsəlman alban-azərbaycanlılardan ibarət olmuşdur. Ümumiyyətlə, qədim alban məbədlərinin qorunması Azərbaycan dövlətinin qarşıya qoyduğu prioritet məsələlərdən biridir. Son illərdə bu tarixi-mədəni irsin daha da tanınması üçün çox işlər görüldü.

Tehran Nağdəliyeva
"Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun Kiçik elmi işçisi